

Prof. dr. Ton Notten is lector Opgroeien in de Stad bij de Hogeschool Rotterdam, Postbus 25035, 3001 HA Rotterdam, tel. 010-2414044.
E-mail: a.l.t.notten@hro.nl.

Binnengekomen 12 september 2006
Geaccepteerd 9 oktober 2006

TON NOTTEN

WAAROM RAAST DAT VOLK ZO?

27

WAAROM RAAST DAT VOLK ZO?

Theodore Dalrymple en het opgelegde vertrouwen in de eigen verantwoordelijkheid

Ruim tweehonderd jaar na de geboorte ervan krijgt het begrip *civil society* de scherpe kantjes die het verdient. Het kent vandaag vijf grondvormen, aldus Herman van Gunsteren, hoogleraar politieke theorieën en rechtsfilosofie aan de Universiteit Leiden (1998). Klassiek liberaal is de idee dat burgers *voluntary associations* kunnen aangaan met andere burgers en zo de politiek en de economie op afstand houden. *Civil society* kan, ten tweede, slaan op gezamenlijke verantwoordelijkheden, vormgegeven in pleidooien voor geborgenheid en autonomie in eigen kring én een terugtrekkende overheid, zoals verwoord in het (Amerikaanse) communitarisme. Tegenover dit christendemocratische uitgangspunt staat de sociaaldemocratische idee volgens welke actieve burgers hun bijdrage leveren aan de publieke, politieke besluitvorming. Burgerschap in een 'groene' of activistische context, de vierde versie, moet het hebben van idealisme en spontaneïteit om de belangen rond duurzaamheid en burgerrechten te behartigen. En dan is er de post-moderne of neorepublikeinse variant die de zelfstandige burger in een pluriforme maatschappij belichaamt, de enkeling die zich min of meer, en wisselend, engageert met het publieke belang. Naar de mate waarin burgers een actieve of passieve vrijheid praktiseren en burgerschap publiek of juist privé invullen, kan men zelfs enkele staatsvormen van *civil societies* onder-

scheiden – van de Franse *citoyen*, de Britse *minimal state*, het liberale pluralisme van de Verenigde Staten en het Duitse charismatische *Führer*-type – terwijl Nederland op het kruispunt van deze vier staat, aldus de Cambridge-socioloog Bryan Turner (1990). Zulke verkavelingen zijn *ideaaltypen* in weberiaanse zin, ze helpen bij het waarnemen en het analyseren, onversneden kom je ze niet tegen. Overheersend is vandaag in Nederland de tweede versie, met een vleug van de eerste. Alle burgers, arm of rijk, zijn zelf maar ook weer samen verantwoordelijk. Ze mogen, nee ze moeten veel dingen zelf uitzoeken. Politici in verkiezingstijd *onderbieden* tegenover elkaar: 'Ik trek me nog meer terug dan mijn opponent, want dat willen de burgers.' 'Helden van de terugtocht', noemt Hans Magnus Enzensberger hen. Tienduizenden ambtenaren wacht ontslag als we sommige verkiezingsprogramma's van najaar 2006 mogen geloven. Dat ont-regelt mooi. Bovenaan de lijstjes prijkt de slogan *individualisering*, als een mengeling van een dunne sociologische analyse en een aanbevolen moraal. Ongeacht of die burgers nou in Oud-Zuid of Zuid-Oost in Amsterdam of op Zuid in Rotterdam wonen. We hebben aan de *civil society* van het begin van de eeuw de nieuwe ziektekostenverzekering te danken, met die prachtige voorpui ('weg met het onderscheid tussen particulier en ziekenfonds') en erachter de ver-

marking van de gezondheidszorg. Of neem de Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO), begin 2006 bijna kamerbreed aangenomen, die alles biedt behalve de professionele ondersteuning van mensen die hun verwanten en straatgenoten met de nodige mantelzorg omgeven. Het is een zeurderige welzijnswet geworden, een striptease van de AWBZ en een uitdaging voor gemeenten die de hulp van adviesbureaus, daar speciaal voor in het leven geroepen, goed kunnen gebruiken. Of de zieke en zwakke burger er beter op wordt, weten we over een paar jaar.

Eigen verantwoordelijkheid, terugtrekkende overheid, individualisering, vermarkting. De huidige Nederlandse *civil society* is te vatten onder het trefwoord *neoliberalisme*. Na de afslanking van de verzorgingsstaat maken weinig politici zich druk over de vraag wat daarvoor in de plaats moet komen. De staat heeft een aantal hoofdpijndossiers op het bordje van de burgers gegooid. Daarbij wordt het 'publieke domein' steeds onhelderder en die vaagheid verhelp je niet met publiek-private allianties (ZBO's, zelfstandige bestuursorganen; in Engeland *quasi-autonomous non-governmental organisations* geheten: *quango's*). Het neoliberalisme is tegen een publiek debat over dit soort vragen. 'De politieke creativiteit van het parlementarisme wordt vervuild voor de eendimensionaliteit van een economische technocratie', aldus de historicus en VVD'er Frank Ankersmit die in *de Volkskrant* van 22 april 2006 concludeert: het neoliberalisme privatiseert maatschappelijke conflicten.

Vertrouwenwekkender critici kunnen je je niet wensen? Jawel, want er is nog ons allerhoogste rechtscollege de Hoge Raad (sinds 1504), een nagenoeg geheim genootschap van de rechtsstaat waarvan een aantal leden vindt dat het strafklimaat in Nederland er vandaag niet gunstiger op is geworden.

Maatschappelijke conflicten worden behalve geprivatiseerd ook gecriminaliseerd: 'We zitten midden in een repressieve golf zoals we die kenden in de jaren dertig van de vorige eeuw.' Dezelfde mei 2006-bijlage van *NRC Handelsblad*, waaruit ik deze uitspraak licht, publiceert een vraaggesprek met de Franse socioloog Loïc Wacquant naar aanleiding van zijn boek *Parias urbains*. Wacquant bestempelt het neoliberalisme als een opgelegde transnationale revolutie, die de markt-

werking wil toepassen op alle domeinen die voorheen voor iedereen op basis van solidariteit toegankelijk waren. *Welfare* wordt omgedoopt in *workfare*, oftewel het individuele, flexibele contract dat *jij* aangaat met de economie. Vluchten (naar de verzorgingsstaat) kan niet meer. Je ziet, aldus Wacquant, een groeiende vrijheid voor de bovenlaag en in de rest van de maatschappij wordt steeds harder opgetreden: 'Nederland strijdt nek aan nek met Engeland en Portugal om de titel van het land dat relatief het hoogste aantal burgers opsluit.' Dat zijn nare trekjes van de vaderlandse *civil society*.

De woordvoerders van het neoliberale communitarisme beschikken in het christen-democratisch erfgoed over een adequate ideologie, met twee historische grondvormen: de katholieken met het subsidiariteitsbeginsel en de protestantse these van de soevereiniteit in eigen kring. Op het punt van de zelfregulering komen ze met elkaar overeen. Het subsidiariteitsbeginsel geeft een nadrukkelijke rangorde aan van overheid en samenleving: pas wanneer zaken niet op het lagere niveau en in de eigen omgeving georganiseerd kunnen worden, kom je voor de uiteindelijke regeling van solidariteit bij de centrale overheid uit. Bij de these van de soevereiniteit in eigen kring staan organisaties strikt op zichzelf, in zekere zin geïsoleerd, waardoor nuttige en noodzakelijke relaties tussen organisaties onderling en tussen maatschappelijke organisatie en overheid worden gemist, in elk geval opzettelijk zwak bepleit.

Het was de katholieke leer die de protestant Jan Peter Balkenende destijds, met leermeesters als Ernst Hirsch Ballin, in zijn proefschrift *Overheidsregelgeving en maatschappelijke organisaties* (1992) omarmde. Bij de staatsman Balkenende won het protestantse vertrouwen in de combinatie 'privaat-decentraal', en zijn inspirator werd de Amerikaan Amitai Etzioni. In zijn drie kabinetten kreeg de premier te maken met de VVD, die het individuele ondernemerschap koestert maar een aantal zaken graag centraal houdt en meer vertrouwen heeft in 'publiek-centraal': het centraal ingrijpen in de lokale belastingen (de onroerende zaakbelasting) en het redresseren van *quango's*. Uit onderhandelingsoogpunt kunnen liberalen en christen-democraten prima met elkaar overweg. Een beetje

geven en een beetje nemen. VVD'ers worden soms moe van de wandtegelijsheden van het CDA (*dixit* minister Zalm) maar als het communitaristisch appél de eigen verantwoordelijkheid van het vrije ondernemen en de ont-regeling van de alledaagse praktijk hen niet al te zeer dwarszit, *no problem*.

De communitaristische modaliteiten binnen de christendemocratie zijn voor fijnproevers, verder doen ze er niet toe. Het neoliberalisme als de kleur van de *civil society* van vandaag plaatst over het *gehele* politieke spectrum de klassieke definitie van de verzorgingsstaat van Piet Thoenes uit 1962 buiten de orde: 'De maatschappijvorm, die gekenmerkt wordt door een op democratische leest geschoeid systeem van overheidszorg, dat zich – bij handhaving van een kapitalistisch productiesysteem – garant stelt voor het collectieve sociale welzijn van haar onderdanen.' In dezelfde tijd stellen de linkse Amerikanen Harold Wilensky en Charles Lebeaux (1965, xii) dat critici en aanhangers van de verzorgingsstaat het er niet alleen over het feitelijk bestaan onderling eens zijn en dat de kern ervan de 'door de overheid beschermde minimumnormen van inkomen, voeding, gezondheid, huisvesting en onderwijs [is], voor iedere burger gegarandeerd als een politiek recht, niet als liefdadigheid.'

Dat was veertig jaar geleden. In zijn klassieke vorm is de verzorgingsstaat afgezworen en ingeruild voor de *civil society*, in de hiervoor aangeduide melange van het neoliberalisme. Ik weet niet meer wie het was die kortelings bepleitte het klassieke links-rechts-continuum bij te buigen tot een ideologisch *hoefijzer* en voorstelde het grensgebied van de elkaar niet-rakende uitersten als het neoliberalisme aan te duiden. Een flauw didactisch trucje, dat niettemin de verleidelijkheid van dit denken illustreert.

In het struikgewas van het neoliberalisme houdt zich een venijnig communitaristische variant op, met kreten als 'weg met de verzorgingsmaatschappij, die de armen slechts *pampert*'. Weg is de betrekkelijke geborgenheid van het 'privaat-decentraal' en het 'publiek-centraal.' Je hoort de versterkte versies van de eigen verantwoordelijkheid, van de staat die gemist kan worden, van de markt die *qualitate qua* zijn superioriteit bewijst, daar galmt de jachthoorn waarmee de achtervolging wordt ingezet op uitgeprocedeerde

asielzoekers en stedelijke paria's die uit vuilnisbakken vreten en daar hoor je de wrok tegen 'de linkse kerk.' In die *bushbush* wist Theodore Dalrymple met zijn *Leven aan de onderkant* de nodige aandacht te trekken. In Amerika en in ons land, amper in zijn eigen Groot-Brittannië. Het boek bundelt ruim twintig artikelen die eerder verschenen in de *City Journal*, het huisorgaan van The Manhattan Institute, aldus zijn eigen website: 'A think tank whose mission is to develop and disseminate new ideas that foster greater economic choice and individual responsibility.'

Dalrymple (een pseudoniem) was psychiater in een Britse achterstandswijk, waar hij in alle opzichten met autochtone en vooral allochtone vertegenwoordigers van de onderklasse in contact kwam: gedetineerden, verslaafden, slachtoffers en daders van criminaliteit, door-en-door zelfdestructieve mensen, straatarm volk, vrouwen die in vicieuze cirkels van mishandeling verkeren en ook 'gewone' werklozen. Hij maakte er werkelijk alle krankzinnigheden van het mondiale neoliberalisme mee. Hij deed vergelijkbare ervaringen op in Afrika, in de regio van de Stille Zuidzee en Zuid-Amerika. Nergens anders zag hij echter zo'n geestelijke, culturele, emotionele en spirituele verarming en zo'n massa ongemotiveerden als in het westen, aldus de auteur zelf.

Vijftigduizend mensen zegt Dalrymple in zijn werkzame leven ontmoet te hebben; inmiddels viert hij zijn VUT op het Franse platteland. Dat is heel veel. In en om zijn kliniek, in gevangenissen, op straat, bij mensen thuis. Mensen die in alle opzichten door het leven gemangeld zijn. *Rappers* die geen enkele opvoeding kregen, jongeren met een diepe schoolhaat die het slachtoffer werden van slecht onderwijs dan wel neerwaarts drukkende onderwijsvernieuwingen, 24-uur-per-etmaal-alcohol- of heroïneverslaafden die ervan overtuigd waren dat er een steekje los was in hun hoofd, meisjes die jarenlang thuis gevangen werden gehouden, pathologische huisgeweldplegers, geta-toeëerde godsdienstfanaten, vulgair volgevreten meiden, dolagressieve voetbalhooligans, gokverslaafden, Indiase jonge vrouwen die evenveel mannen hebben als kinderen (veel namelijk), schizofrene daklozen, huisjesmelkers in wijken waarvan de tuintjes de aanblik bieden van vuilstortplaatsen, duidelijk zichtbare kindermishandeling maar die jeugdartsen of andere

professionals niet opmerken, auto-inbrekers en roof-overvallers in de Parijse *banlieues* die hun schroeven-draaiers ook in de buiken van opletende passanten plaatsen.

Een reeks ellende waar iemand die wel eens kennisneemt van de stadssociologie, niet van opkijkt. Die herkent de sporen van het globale neoliberalisme op lokaal vlak (*glokalisering* heet dat; Notten, 2004). Dalrymple beschrijft de situaties zeer herkenbaar en vaak met engagement en mededogen. Maar dan is er zijn roestvrijstalen overtuiging van de *spirituele* armoede van de onderklasse ('de ergste armoede is de armoede van de ziel'); hun aangeleerde afhankelijkheid gepaard aan enig gemis aan inzicht dat het lot van mensen in hun *eigen* handen ligt; die verschrikkelijke criminologen die delictenplegers aanhoudend disculperen; de meeste gevallen van overdoses die tegelijk intens en oppervlakkig zijn wat betreft de bijbehorende gevoelens; op eerwraak zinnende broers die *multiculturalistisch* beschermd worden; die opnieuw linkse permissiviteit ten opzichte van hard drugs; de bemoeienissen van onderwijskundigen die deel uitmaken van een complot van de middenklasse om zo veel mogelijk macht voor zichzelf te houden en competitie te beperken; de Britse intelligentsia die de onderklasse vleit door haar te imiteren (in plaats van haar op te voeden); daklozen die weigeren zich (gratis nog wel!) te laten opnemen; die maatschappelijk werkers die wel soepel de schulden van arme mensen saneren maar hen niet op het rechte pad proberen te krijgen; de afwezigheid van elementaire standaarden die het begin is van de barbarij (het moderne Engeland is dit begin allang gepasseerd, stelt Dalrymple); weer die maatschappelijk werkers die *never nooit* een oordeel geven en slechts ellende aanrichten; vrouwen die loyaliteitsconflicten hebben met hun mishandelende partners, of nog erger die mishandelende mannen die zichzelf het mishandelende-man-syndroom aanpraten en daarvoor fijn agogisch worden behandeld; de stijging van de criminaliteit die gelijk op gaat met de uitdijning van de criminologie ('de normalisering van de criminaliteit loopt parallel aan de normalisering van het druggebruik', en die zou, meent Dalrymple, van kleine criminelen grote criminelen hebben gemaakt); progressieve critici die vaker bezig zijn met pr dan met het uitroeien van misdaad; de progressieven dompelen

armen onder in een wereld van publieke en private wanorde; linkse intellectuelen die ieder geweld wegredeneren door altijd maar weer te wijzen op het structurele geweld van het kapitalisme.

Het is een bonte stoet van steeds weer *boze* interpretaties die Theodore Dalrymple verbindt aan zijn buitengewoon gevarieerde ervaringen aan de onderkant van de maatschappij. Ingehouden, sceptische theorieën spelen geen enkele rol in zijn boek – het woord 'theorie' komt slechts voor in de titel van het erg korte deel 2. Het is het waarderelativisme van de jaren-zestig-generatie dat ervoor gezorgd zou hebben dat niet alleen de criminaliteit groeit en bloeit, maar ook dat de armen een slachtoffercultuur omarmen, met inbegrip van hun onverbeterlijkheid, hun uitkeringsafhankelijkheid en zelfverwaarlozing en dat binnen een verzorgingsmaatschappij die maar eens een keer met het grofvuil mee moet.

Volgens de ziele- en maatschappijanalyticus Dalrymple zijn het vandaag niet 'de' maatschappelijke structuren die door een bepaald soort massieve sociologen in de jaren zeventig voor oorzakelijk werden gehouden voor alle ellende in de wereld (het kapitalisme, het militair-industrieel complex). Nee, het zijn de toenmalige betogers ertegen en bovenal de verzorgingsarrangementen en de afwezigheid van marktprikkels die slachtofferisme kweken en die de lafheid van de onderklasse aanwakkeren om zich omhoog te werken. Vergeleken met Dalrymple was onze Hans Achterhuis, met zijn *De markt van welzijn en geluk*, 25 jaar geleden, een tuinkabouter. De welzijnswerkers waren de aanstichters van alle ellende, vond hij. Hij kreeg geen enkel verstandig weerwoord en het moreel-masochisme onder agogen (*Weg met ons!*) nam met Achterhuis zijn aanvang. Toen moest het neoliberale bezuinigingsoffensief van de commissie-Vonhoff nog beginnen. *No nonsense*, aldus de CDA'er Ruud Lubbers. Achterhuis schrok later best wel een beetje van de gevolgen.

Vandaag zitten we midden in de even neoliberale als communitaristische winter en is de onderklasse nog veel meer de pineut, want de diagnose *eigen schuld dikke bult* is erbij gekomen.

Dalrymple's denktrant – zie ook zijn latere *Beschaving of wat daarvan over is* (2005) – wint in christendemocratische kring aanhang. De vraag is of dat handig is.

Vooralsnog overheersen de geruststellende bezweringen. De Troonrede 2004 van het Kabinet-Balkenende II (CDA, VVD en D66) deed dat met een negenvoudige oproep tot *vertrouwen* (in de economie, in de toekomst (twee maal), in Europa, in het Koninkrijk, in de maatschappelijke samenhang en in de overheid). Het verkiezingsprogramma van het CDA van het najaar van 2006 wil voluit *getuigen* van de kracht van het vertrouwen. Alleen al de titel van deze dikste brochure van alle politieke partijen telde het woord twee maal (*Vertrouwen in Nederland, vertrouwen in elkaar*), de hele tekst draait erom. Het is een protestants werkstuk geworden in de hiervoor omschreven zin (privaat-decentraal), met warme trefwoorden – zelfstandig of als samengesteld begrip – als *zorg* (204 maal; waartegenover wel 4 miljard euro bezuiniging in de zorgsector wordt bepleit, het hoogste bedrag van alle partijen), *samen* (182), *waarde* (80), *veilig* (64), *gezin* (57), *verantwoordelijk* (46) en uiteraard *uitdaging* (20).

Maar er is ook de groeiende aandacht die het protestantse ochtendblad *Trouw* (en vooral de bijlage *Letter & Geest*, die zich graag opwerpt als conservatieve kuitbijter) sinds 2005 aan het gedachtegoed van Theodore Dalrymple wijdt. Artikelen over en instemmende commentaren op zijn werk, een aantal opstellen van zijn eigen hand (onder andere overgenomen uit *City Journal*, het Amerikaanse blad voor *necons*, en van de site van het Cato Institute), interviews met Dalrymple en zijn geestverwanten, columns, vele instemmende lezersreacties, met ten minste drie prominente woordvoerders: de rechtsfilosoof Andreas Kinneging, de criminoloog en, evenals Jaffe Vink (sinds kort ex-chef), *Trouw*-redacteur Chris Rutenfrans. De laatste introduceerde het werk van Dalrymple in Nederland en voorzag *Leven aan de onderkant* van een even juichend als zelfgenoegzaam voorwoord.

De toon van de *Trouw*-vertogen is regelrecht neoconservatief, zo niet erger. Morele standaarden die ten onder zijn gegaan, boosheid over het steeds zoeken van de oorzaken van de armoede in de sociaal-economische hoek, over de stemmingmakerij door die onnodige voedselbanken, over gemeentebesturen die uitgeprocedeerde asielzoekers ondersteunen, over het taaie politiek-correcte denken dat de oorzaak is van alle kwaad, over de obsessie met sociale zekerheid

(aldus Dalrymple zelf, in maart 2006, 'die heeft geleid tot rigide sociale en economische systemen die uitermate resistent zijn tegen verandering'), over hufferigheid op straat en o ja, de hedendaagse moord op de schilderkunst, de verslonzing van het onderwijs en de barbaren uit de voorsteden die voor de poorten van Parijs staan (en binnenkort die van Amsterdam).

De leggers van *Trouw* in 2005 en 2006 bieden een keur aan uitspraken die dagelijks aan de borreltafel te horen zijn... en die iedereen wel eens doet. Maar die er in het protestantse ochtendblad steeds weer op zijn gericht een maatschappijvorm te verdedigen die alles heeft van een star communitaristische. Maar waaraan dankt die christendemocratische versie van de *civil society* zulke stemmingmakers? Waarom raast dat volk zo? Om de dichter van Psalm 2 er even bij te halen, die meteen het antwoord geeft: 'Om niks.' De *Trouw*-stampij is net zomin een adequate verdediging van het christelijke communitarisme als de maar liefst zeventig bladzijden wollige taal van het verkiezingsprogramma waar geen doorkomen aan is. Vanwaar die woede en waarom die zwateltaal? Waarom die gladde kleurloosheid – de derde historische optie – die het CDA in 1994 voor het eerst sinds 1918 naar de oppositiebankjes dreef? De agnost Anton Zijderfeld, toentertijd hoogleraar sociologie te Rotterdam, was begin jaren tachtig gecharmeerd van de 'bijna sociologische wijze van politiek bedrijven' in de partij: 'Het is heel eenvoudig: sociaal-democraten denken vanuit de staat, liberalen kijken vooral naar staat en maatschappij vanuit de markt, zonder al te veel *feeling* voor instituties en zelfstandige organisaties [...] De christendemocratie kijkt naar de markt en de staat primair vanuit de maatschappij en haar organisaties. Vanuit het gezin, het huwelijk, de familie, de kerk, de school, het ziekenhuis, het leger – allemaal instituties die tussen het individu en de staat staan en een zelfstandige positie moeten hebben.' Zijderfeld werd partij-ideoloog en wist onder meer als columnist (bij het tv-programma *Buitenhof*) opgewekt pessimistisch de communitaristische *civil society* te verdedigen waar anderen modder en warme taal inzetten en zo nodig zakelijke tegenargumenten aan te voeren tegen de andere versies uit het rijtje van Van Gunsteren en Turner aan het begin van dit opstel.

Dit opstel is een uitgewerkte versie van een artikel dat onder de titel 'Armoede: eigen schuld dikke bult' verscheen in *Deviant*, 2006, 13, p. 22-23.

LITERATUUR

Dalrymple, Th. (2006) *Leven aan de onderkant. Het systeem dat de onderklasse instandhoudt.*

[Vertaling van *Life at the Bottom: the Worldview that makes the Underclass*]. Utrecht: Spectrum, vijfde druk.

Gunsteren, H.R. van (1998) *A Theory of Citizenship: Organizing Plurality in Contemporary Democracies*. Boulder CO etc.: Westview Press.

Heijne, B. (2006) 'Globalisering is geen natuurkracht.

3 2 Loïc Wacquant, Frans socioloog en tegenstander van de neoliberale revolutie.' *M, maandblad van NRC Handelsblad*, mei 2006, p. 10-14.

Notten, A.L.T. (2004) *Overleven in de stad. Inleiding tot sociale kwaliteit en urban education.*

Antwerpen, Apeldoorn: Garant.

Turner, B.S. (1990) 'Outline of a Theory of Citizenship.' *Sociology*, 24(2), p. 189-217.

Westerloo, G. van (2006) 'Het hoogste woord. De Hoge Raad over zijn bevoegdheden en het verlangen naar meer invloed.' *M, maandblad van NRC Handelsblad*, mei 2006, p. 16-24.

Wilensky, H.L. & C.N. Lebeaux (1965 2nd ed.) *Industrial Society and Social Welfare. The Impact of Industrialization on the Supply and Organization of Social Welfare Services in the United States*. New York: The Free Press.